

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.7>**О. В. Несвіт**

аспірант кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0009-0000-1697-9688

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проведено комплексне дослідження сучасного стану розвитку саморегульованих організацій (СРО) в Україні, визначено їхню роль у регулюванні професійної та господарської діяльності та проаналізовано законодавче врегулювання їхнього статусу і повноважень. Розглянуто різні наукові підходи до визначення понять «саморегулювання» та «саморегульована організація», висвітлено ключові характеристики СРО, зокрема здатність до саморегулювання, нормотворчість, забезпечення контролю за дотриманням правил та відповідальність за їх порушення.

Проаналізовано чинні законодавчі акти в сфері архітектури, енергетичної ефективності будівель та захисту прав споживачів, підкреслено фрагментарність правового регулювання, неоднорідність підходів до визначення правового статусу організацій та відсутність єдиної комплексної нормативної бази. Вивчено практику функціонування безстатусних об'єднань, які фактично здійснюють саморегулювання без офіційного визнання державою, і наголошено на необхідності створення цілісного законодавчого механізму, який би чітко визначав критерії набуття статусу СРО, перелік їхніх прав і обов'язків, а також механізми делегування публічно-владних повноважень із забезпеченням державного нагляду без втручання в автономію організацій.

Окремо проаналізовано перспективи розвитку інституту СРО в Україні, наголошено на важливості забезпечення балансу між самостійністю професійних середовищ і державним контролем, підвищенні якості продукції та послуг, створенні безпечного та відповідального ринкового середовища, а також захисту прав споживачів. Висвітлено завдання подальших досліджень, які включають оцінку ефективності існуючого законодавчого врегулювання, порівняльний аналіз міжнародного досвіду, вивчення впливу СРО на розвиток ринків, конкурентоспроможність та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: саморегульовані організації, саморегулювання, правовий статус, законодавство, професійні спільноти.

Nesvit O. V. SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN UKRAINE: LEGAL FOUNDATIONS AND PROSPECTS FOR FUNCTIONING

The article examines the current state of development of self-regulatory organizations (SROs) in Ukraine, their role in regulating professional and business activities, and evaluates the legal framework governing their status and powers. Various scientific approaches to the definitions of “self-regulation” and “self-regulatory organization” are analyzed, with emphasis on key features of SROs, such as the ability to self-regulate and norm-setting.

Current legislative provisions in the fields of architecture, energy efficiency, and consumer protection are considered, highlighting the fragmented nature of legal regulation and the diverse approaches to determining the legal status of organizations. The practice of non-status associations, which effectively perform self-regulatory functions without official recognition, is examined, emphasizing the need for a unified comprehensive legal act.

The prospects for the development of the SRO institute in Ukraine are outlined, stressing the importance of balancing the autonomy of professional communities with state oversight, and the societal significance of SROs in enhancing the quality of products, services, and consumer protection. The article also identifies directions for further research, including the assessment of legislative effectiveness, comparative international analysis, and the impact of self-regulatory organizations on the development of markets and professional communities.

Key words: self-regulatory organizations, self-regulation, legal status, legislation, professional communities.

Вступ. Саморегульовані організації (СРО) відіграють ключову роль у забезпеченні балансу між автономією професійних та господарських спільнот і державним регулюванням. Вони виконують функції самоврядування, спрямовані на встановлення правил поведінки для учасників певного професійного середовища, контроль за їх дотриманням та захист інтересів споживачів. Діяльність СРО також має на меті підвищення якості продукції, послуг і робіт, забезпечення безпеки, а також формування відповідального ринкового середовища, що сприяє розвитку добросовісної конкуренції. У сучасних умовах реформування економіки та інтеграції

України до європейського простору інститут саморегулювання набуває особливої значущості, оскільки він дозволяє делегувати частину публічних функцій професійним об'єднанням, зберігаючи при цьому контроль держави над дотриманням законодавства.

Аналіз наукових та практичних аспектів діяльності СРО дає змогу оцінити не лише правові механізми їх функціонування, а й ефективність у регулюванні професійних і господарських відносин, що стає важливим чинником розвитку економіки, підвищення рівня довіри на ринку та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Незважаючи на зростаючу роль СРО, законодавче закріплення їх статусу та повноважень в Україні є фрагментарним. Відсутність єдиного підходу до визначення сутності та функцій саморегулювних організацій створює проблеми для ефективного функціонування інституту, його взаємодії з державою та забезпечення прозорості ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існують різні підходи до визначення понять «саморегулювання» та «саморегулювна організація». Так, Г. Бабаджанян акцентує на управлінському аспекті саморегулювання [1], В. Кочин підкреслює його правову природу [2], а О. Гончаренко розглядає господарський вимір [3]. О. Перепелинська виділяє ключові сутнісні ознаки СРО – здатність до саморегулювання та нормотворчість [4]. При цьому аналіз законодавства України показує розбіжності у визначенні повноважень та правового статусу організацій у різних сферах діяльності [5, 6, 8, 10, 11].

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є аналіз сучасного стану розвитку саморегулювних організацій в Україні та оцінка законодавчого регулювання їхнього статусу і повноважень. Завдання дослідження полягає у виявленні проблем, фрагментарності нормативного врегулювання та визначенні перспектив удосконалення правової бази для ефективного функціонування СРО.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існують різні підходи до визначення понять «саморегуляція» та «саморегулювна організація». Так, Г. Бабаджанян зазначає: «саморегуляція – це спосіб управління, який передбачає мінімальне втручання держави, і учасники (за своїм вибором) визначають правила для відповідної діяльності, контролюють їх дотримання та використовують конкретні методи для впливу на порушників. Державне регулювання не виключається – навпаки, воно може виявлятися в різних формах, залежно від застосованих засобів саморегулювання та інших підходів» [1, с. 11–12].

В. Кочин у свою чергу відзначає: «саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі взаємного визначення їхніх прав і обов'язків, що формуються у відповідному правочині, або шляхом створення норм і правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами)» [2, с. 55].

О. Гончаренко визначає саморегулювання господарської діяльності як «самостійне упорядкування суб'єктами господарювання (їх організаційними об'єднаннями) за допомогою правил,

відносин із суспільного виробництва, виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, з метою економічних та соціальних потреб» [3, с. 66].

Всі ці підходи не є взаємовиключними, а радше доповнюють один одного, висвітлюючи різні аспекти явища саморегулювання. Г. Бабаджанян концентрує увагу на інструментальному вимірі, розглядаючи саморегулювання як управлінський механізм із мінімальним державним втручанням на основі добровільного встановлення правил та контролю за їх виконанням. В. Кочин підкреслює правову природу саморегулювання, трактуючи його як спосіб упорядкування відносин між рівноправними суб'єктами через правочини або спеціальні організації-регулятори. О. Гончаренко робить акцент на економічному вимірі, визначаючи саморегулювання як інструмент самостійного впорядкування господарських процесів відповідно до ринкових потреб.

Отже, зазначені підходи разом формують цілісне уявлення про саморегулювання як комплексне явище правового та управлінського характеру. У нашому розумінні, під саморегулюванням слід розуміти форму організації професійної або господарської діяльності, за якої учасники самостійно формують правила поведінки, здійснюють контроль за їх дотриманням і несуть відповідальність за порушення, за умов мінімального втручання з боку держави

Підтримуємо позицію О. Перепелинської, яка вважає, що «найістотношою сутнісною ознакою саморегулювних організацій є саме здатність до саморегулювання, тоді як іншою не менш важливою сутнісною ознакою є нормотворчість» [4, с. 84].

Водночас легальне визначення саморегулювальної організації закріплено в низці законодавчих актів. Зокрема, відповідно до статті 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 № 687-XIV, саморегулювна організація визначається як добровільне неприбуткове об'єднання фізичних та юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку або професійну діяльність у певній сфері та набули відповідного статусу у встановленому порядку [5]. З логіки законодавця, ключовою ознакою, що відрізняє такі організації від інших професійних або громадських об'єднань, є наявність спеціального статусу, закріпленого нормативно-правовими актами.

У Законі України «Про енергетичну ефективність будівель» від 22.06.2017 № 2118-VIII зазначено, що саморегулювні організації у сфері енергетичної ефективності будівель є «добровільні неприбуткові об'єднання фізичних та / або

юридичних осіб за напрямом господарської чи професійної діяльності у сфері енергетичної ефективності будівель, які здійснюють повноваження з регулювання діяльності у сфері енергетичної ефективності будівель» [6]. Такі організації після державної реєстрації можуть виконувати низку функцій, зокрема: контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері енергоефективності будівель; участь у процесах сертифікації енергоефективності та енергоаудиту; долучення до підготовки нормативно-правових актів; сприяння професійній підготовці енергоаудиторів; а також представництво та захист прав своїх членів у досудовому чи судовому порядку.

Разом із тим, зазначеним організаціям не надано повноважень щодо встановлення правил професійної етики або поведінки для учасників ринку та притягнення до відповідальності за їх порушення.

У Законі України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 № 3153-IX [7] поняття «саморегулівної організації» не визначено; закон лише зазначає, що такі організації здійснюють захист прав споживачів і розглядають скарги з питань захисту прав споживачів.

Очевидно, що підхід, запропонований у чинному законодавстві щодо визначення саморегулівних організацій, не відповідає базовим принципам саморегулювання та фактично не відтворює унікальні ознаки СРО як окремого суб'єкта. Законодавець не виділяє СРО як специфічний інститут, а навпаки, прирівнює їх до загального кола непідприємницьких об'єднань, що зумовлює втрату значення самого поняття саморегулівної організації [8, с. 66].

У цьому контексті доцільно вважати, що ключовим критерієм відмежування СРО від інших непідприємницьких об'єднань має бути виконання ними саме функцій саморегулювання. Йдеться насамперед про здатність організації проводити нормотворчу діяльність – встановлювати правила поведінки для учасників певного професійного чи господарського середовища та забезпечувати контроль за їх дотриманням. Лише поєднання цих складових – правотворчої та правозастосовної функцій – дозволяє вважати організацію справді саморегулівною.

Таким чином, сам факт добровільного об'єднання учасників професійної або господарської діяльності не є достатньою підставою для віднесення такого об'єднання до СРО. Визначальною ознакою має бути реальне здійснення саморегулювання через встановлення обов'язкових правил поведінки для учасників та контроль за їх дотриманням.

Також слід враховувати джерело саморегулювання, яке реалізується такими організаціями.

Зокрема, А. Огус виділяє два основні типи саморегулювання – добровільне та делеговане. Добровільне саморегулювання виникає за ініціативою учасників ринку як інструмент самостійного регулювання взаємних відносин у межах професійної чи господарської діяльності. Його основою є усвідомлення вигоди від дотримання спільно вироблених правил і стандартів, що сприяють довірі та добросовісній поведінці між учасниками ринку [9].

Делеговане саморегулювання, своєю чергою, ґрунтується на передачі державою певних функцій приватним об'єднанням, члени яких представляють осіб, діяльність яких підлягає регулюванню. У цьому випадку держава встановлює рамки контролю, визначає обов'язкові правила та умови діяльності організацій, хоча ініціатива може виходити від самих приватних об'єднань.

Вважається, що добровільне саморегулювання здебільшого стосується приватної сфери та охоплює ті правовідносини, які залишаються поза прямим контролем держави. Натомість делеговане саморегулювання сформувалося в результаті успішного виконання переданих державою повноважень і поступового вироблення ефективної практики їх реалізації. Водночас слід зауважити, що правовий статус саморегулівних організацій, особливо тих, які наділені публічно-владними повноваженнями, залишається досить суперечливим. Однак сам факт виконання ними функцій публічного характеру не може слугувати підставою для віднесення їх до юридичних осіб публічного права або прирівнювання до органів державної влади за правовим статусом.

Як слушно зазначає О. Ганчаренко, в Україні склалася практика, за якої доцільно розглядати саморегулівні організації з урахуванням їх правової природи та ступеня нормативного визнання, виділяючи три основні категорії. По-перше, статусні (офіційні) СРО, які формально визнані законодавством і можуть або не можуть мати делеговані повноваження. По-друге, безстатусні (неофіційні) організації, які не мають формального статусу саморегулівних через відсутність відповідної законодавчої бази, але фактично виконують аналогічні функції – серед них, зокрема, громадські об'єднання підприємців, галузеві асоціації та бізнес-об'єднання. По-третє, безстатусні спеціалізовані організації, діяльність яких регламентується спеціальними нормативно-правовими актами, як у випадку торгово-промислових палат або бірж (фондових, товарних) [3, с. 109].

Отже, наявна ситуація в Україні свідчить про фрагментарність і невизначеність законодавчого регулювання інституту саморегулювання. Незважаючи на існування окремих

формально визнаних СРО, велика частина об'єднань фактично здійснює саморегульовану діяльність без належного правового статусу. Це обґрунтовує необхідність класифікації СРО за критерієм правового статусу і підкреслює потребу створення чіткої законодавчої моделі функціонування інституту саморегулювання. Відсутність єдиного підходу до визначення сутності та повноважень таких організацій негативно впливає на їх ефективність та здатність брати участь у врегулюванні професійних і господарських відносин. У цьому контексті стає актуальним завдання формування цілісної нормативної бази, яка забезпечить унормування правового статусу як статусних, так і безстатусних СРО, а також прозорість і передбачуваність їх діяльності.

Запровадження спеціального Закону України «Про саморегульовні організації» дозволить встановити чіткі критерії набуття статусу СРО, визначити перелік їхніх прав і обов'язків, врегулювати механізми делегування публічно-владних повноважень, гарантувати державний нагляд без втручання в автономність організацій та створити умови для розвитку відповідального самоврядування й партнерських відносин між державою, бізнесом і професійними спільнотами.

На наше переконання, саморегульовна організація – це добровільне неприбуткове об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, створене на засадах самоврядування для регулювання професійної чи господарської діяльності своїх членів шляхом розробки правил поведінки (стандартів діяльності), здійснення контролю за їх дотриманням, а також захисту прав та законних інтересів як своїх учасників, так і споживачів відповідних товарів, робіт чи послуг.

Роль саморегульовних організацій виходить за межі лише представлення та захисту інтересів їх учасників. Як справедливо зазначають експерти Офісу ефективного регулювання (BRDO) у Зеленій книзі «Саморегулювання в Україні», діяльність СРО також спрямована на захист інтересів кінцевих споживачів продукції, послуг або робіт, підвищення їх якості та безпеки, а також формування відповідального ринкового середовища [10].

Подібну позицію підтримує і наукова спільнота. Так, у наукових працях підкреслюється, що функціонування СРО сприяє підтримці конкурентних умов розвитку національної економіки, посиленню економічної конкуренції, а також просуванню принципів доброчесності, розумності та справедливості в суспільстві [11, с. 68].

Отже, належне нормативне врегулювання статусу та діяльності СРО є не лише умовою їх ефективного функціонування, а й важливим

чинником підвищення якості державного регулювання, розвитку економіки та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення сучасного стану саморегульовної діяльності в Україні показує, що законодавче закріплення поняття та статусу СРО залишається фрагментарним, а правове регулювання цього інституту – недостатньо систематизованим. В Україні відсутні єдині критерії визнання організації саморегульовною, чітке визначення її повноважень та механізмів взаємодії з державними органами.

Аналіз законодавчих підходів у різних сферах, зокрема архітектурній та енергетичній, свідчить про значні відмінності у розумінні ролі та функцій СРО. Одночасно практика існування безстатусних об'єднань, які фактично здійснюють саморегулювання без офіційного визнання державою, підтверджує необхідність запровадження єдиного комплексного нормативно-правового акту для регламентації цього інституту в Україні.

Запропоноване авторське визначення СРО як добровільного неприбуткового об'єднання, яке здійснює регулювання професійної або господарської діяльності шляхом розробки правил поведінки та контролю за їх дотриманням, може слугувати основою для законодавчого закріплення цього поняття. Визначальним є те, що саморегулювання повинно реалізовуватися через поєднання правотворчої та правозастосовної функцій.

Діяльність СРО має важливе суспільне значення, оскільки спрямована не лише на захист інтересів їхніх членів, а й на забезпечення якості, безпеки та доброчесності у відносинах із споживачами, що підтверджується як висновками експертів, так і науковою позицією. Таким чином, формування повноцінного інституту саморегулювання є необхідною умовою підвищення ефективності державного регулювання, розвитку економічної конкуренції та демократизації управлінських процесів у професійній та господарській сферах.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності законодавчого врегулювання СРО, порівняльного аналізу міжнародного досвіду та оцінці впливу саморегульовних організацій на розвиток ринків і професійних спільнот в Україні.

Література

1. Babadzhanian H. The concept of self-regulation of economic and trade activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2022. №1, С. 11–16.
2. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 52–55.

3. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.

4. Перепелинська О. С. Нормотворча діяльність саморегулювних організацій у сфері міжнародного комерційного арбітражу: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Науково-дослідний інститут приватного права ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ. 2025. 264 с.

5. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>

6. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 № 2118-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text>

7. Про захист прав споживачів: Закон України від 10 червня 2023 року № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>

8. Філатова-Білоус Н. Саморегулювні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа*. 2024. № 2. С. 58–82.

9. Ogus A. Self-regulation. URL: https://reference.findlaw.com/lawand_economics/literature-reviews/9400-selfregulation.html

10. Зелена книга «Саморегулювання в Україні». Офіс ефективного регулювання. Жовтень – 2017. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/ZK-Samoregulyuvannya-v-Ukrai-ni.pdf>

11. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 68.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025

Дата публікації: 26.11.2025